

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
Advent 2019

Verwondering

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
24e jaargang nr. 1, Advent 2019

Inhoud van dit nummer

Van de redactie 1

Zon en maan 1

Thema: Verwondering 2

Op de groei – opvoeding 14

Onder de zon – jongeren 21

Kersttijd 23

Op naar de volgende eeuw 27

Bestuur en instellingen 28

Allerlei 30

Boeken 31

Aankondigingen 33

Gestorvenen 35

Redactie

Jolanda Gevers Leuven, Robert de Klerk, Thom Kloes, Marianne de Nooi, Marjolein te Pas, Judith Slokker

Redactie

In beweging p/a Judith Slokker

Klokkengieterstraat 4, 1825 AH Alkmaar

tel. +31-72-5610269

e-mail: inbeweging@christengemeenschap.nl

(ook voor inlichtingen over abonnementen)

Financiën en advertenties

Thom Kloes, thkloes@gmail.com

tel. +31-6-53584109

banknr. NL36INGB0009185951, BIC: INGBNL2A,

t.n.v. In beweging, 3851RC Ermelo

Druk

Drukkerij Modern, Bennekom

Kopijdata

Paasnummer 1 februari 2020

Pinksternummer 1 april 2020

Kopij graag aanleveren per e-mail

(inbeweging@christengemeenschap.nl).

De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden kopij in te korten of niet te plaatsen.

Illustratie vooromslag: 'Verwondering bij de herders in de Kerstnacht', Julius Schnorr von Carolsfeld (1873). Sint Petersburg

De Christengemeenschap in Nederland en Vlaanderen Adressen en tijden van diensten

M=mensenwijdingsdienst, K=zondagsdienst voor de kinderen, info: gezien onregelmatigheid navraag nodig.

Alkmaar, Oude Kanaaldijk 9, 1825 AT, +31-6-29343288, bgg +31-6-14235728, M zo 10 (info), di 9 (info), do 10, za (info), K zo 9 (info)

Amsterdam, A.J. Ernststraat 869, 1081 HL, +31-20-6420769, bgg 4414949, M zo 10.30, wo 9, do 10, za 9 of 11 (info), K zo 10.00 (info)

Antwerpen, H. Consciencelaan 107, B-2640 Mortsel, +32-3-4406821, M zo 10, wo 10, do 10 in Olen (info), vr 10, K zo 9.30 (info)

Arnhem, Brugstraat 5, 6811 MB, +31-26-8401741, M zo 10 (info), do 9.00 (info), K zo 11.00 (info)

Den Haag, Groot Hertoginnelaan 2, 2517 EG, +31-6-47170136, M zo 10.15, wo 10 (info), K zo 9.30 (info)

Driebergen, Rijsenburgselaan 2a, 3972 EJ, +31-343-785 437, M zo 10.30, do 9.30, K zo 10 (info)

Eindhoven, Dorpstraat 122, 5504 HL Veldhoven, +31-6-40730466, bgg +31-40-2520498, M zo 9.30 of 10.45 (info), wo 9.30 (info), vr. 9.30 (info), K zo 10 (info)

Gent, Kasteellaan 54, 9000 Gent (geen postadres), +32-9-2334768, M za 10 (info), K za 9.30 (info)

Het Gooi, Veldweg 1, 1404 CV Bussum, +31-35-5417957, bgg 6563160, M zo 10 (info), K zo 11.15 (info)

Groningen, Lauwersstraat 3, 9725 HD, +31-594-659558, M zo 10.30 (info), do 10 (info), K zo 11.45 (info)

Leeuwarden, Droevendal 9, 8911 KK, +31-594-659558, M zo 10.30 (info), wo 9.15 (info), K zo 9.45 (info)

Leiden, Vestestraat 49, 2312 SW, +31-71-5727618, bgg +31-6-52342851, M zo 10.30 (info), do 10 Duitse dienst (info), K zo 10 (info)

Meppel, Catharinastraat 44, 7941 JG, +31-6-30507877, M zo 10.30 (info), wo 10.30 (info), K zo 9.45 (info)

Middelburg, Lange Noordstraat 62 (geen postadres), +31-118-583352, bgg +31-6-46616138, M za 10 (info)

Rotterdam, Lumeystraat 33, 3039 ZN, +31-10-2232317, M zo 10.30, di 9.30, wo 9.30, vr 7.30, K zo 10 (info)

West-Brabant, Minckelersstraat 27 (geen postadres), Breda, +31-76-5877409, bgg 5021945, M za 9.30 (info)

Zeist, van Tetslaan 4, 3707 VD, +31-6-50204989, M zo 10.30, wo 9, do 8, vr 10 (info), K zo 9.30

Zutphen, Badhuisweg 27, 7201 GM, +31-575-769065, M zo 10.30, di 9.15 (info), do 9.15 (info), K zo 10 (info)

Landelijk secretariaat: +31-70-3451506

Groot Hertoginnelaan 4

2517 EG Den Haag

e-mail: secretariaat@christengemeenschap.nl

website: www.christengemeenschap.nl

Van de redactie

Verwondering vormt – met de kwaliteiten van eerbied, ongedeelde aandacht en dankbaarheid – de basis voor het ontwikkelen van een religieus leven. In het themagedeelte van dit Adventnummer kunt u zich verwonderen over de uiteenlopende aspecten die in de verschillende themabijdragen over verwondering worden belicht.

Een aantal met antroposofie verbonden tijdschriften besteedt in deze Adventtijd speciaal aandacht aan religieuze opvoeding van kinderen. Nu doet 'In beweging' dit natuurlijk al in ieder nummer in de rubriek 'Op de groei'; maar de redactie ging graag in op de vraag om in het kader van dit 'Adventsspeerpunt' te schrijven over de Zondagsdienst voor de kinderen. U vindt het als tweede artikel in 'Op de groei' van dit nummer.

Verder vindt u een bijdrage over herder zijn in deze tijd. In de serie op weg naar de honderdste verjaardag van de Christengemeenschap vertelt ditmaal de gemeente Driebergen hoe de impulsen, die destijds tot stichting van de gemeente leidden, doorwerken in het heden. En wat doet het met jongeren wanneer zij een goed mens ontmoeten? U leest het in de jongerenrubriek 'Onder de zon'.

De redactie wenst u alle goeds voor de Advent- Kerst- en Epifanietijd, met in de uiterlijke donkerte en kou veel innerlijk licht en warmte.

Marianne de Nooij

Zon en maan

In de vroege morgen kun je ze af en toe beide zien: de maan en de zon. Terwijl de maan verbleekt en geleidelijk aan onze blik onttrokken wordt, stijgt de zon en neemt in kracht toe. Dit beeld aan de hemel kan ons herinneren aan de oude Simeon en het kind Jezus in Lukas 2. Simeon weet dat hij niet lang meer te leven heeft. Hij staat voor de poort van de dood, terwijl de pasgeborene kortgeleden door de poort richting aardeleven is gegaan. De stervende Simeon en het wordende kind kun je in het ochtendgloren aan de hemel waarnemen als de vervagende maan en de opkomende zon.

In het Lukasevangelie neemt de door het aardeleven gerijpte Simeon het Jezuskind op. Hij draagt het in zijn handen, heft het op en zegent de toekomstige drager van de Christus. Om en in de ogen van het kind ontwaart hij een licht, krachtig als de zon. De oude man weet dat dit licht, dat eens de wereld verlichten zal, in kracht zal toenemen. Simeon beseft ook dat zijn tijd op aarde is voltooid, dat hij in vrede kan gaan.

Dit beeld van maan en zon kunnen wij ook in de mensenwijdingsdienst zien, wanneer de priester de schotel (de zilveren pateen) opheft met de ronde schijf brood erboven. Het witte brood, stralend als de zon: het lichaam van Christus. Eronder de zilveren schotel: de maan. Het oude dat het nieuwe draagt wordt ons voor ogen gesteld. In ons stervende aardebestaan mogen wij levensvernieuwing beleven.

Marjolein te Pas

Thema: Verwondering

In schijnbaar vertrouwde en bekende gebieden is het de verwondering die het onverwacht nieuwe aan het licht brengt, aan je openbaart. Dan blijkt de wereld niet een kant en klare, voltooide werkelijkheid te zijn, maar een wezen vol wonderen. In het themagedeelte van dit Adventnummer gaat Manon Berendse met Micheline Mets op zoek naar het wonder in het alledaagse. Thom Kloes en Ingrid Deij zijn met elkaar in gesprek gegaan over de verwondering die je kunt voelen over de rode draad die door je biografie loopt. De aangekondigde bijdrage over Maria's verwondering in de Kerstnacht is helaas door omstandigheden komen te vervallen. In plaats hiervan schreef Bastiaan Baan tot slot een bijdrage over hoe verwondering de deur opent naar nieuwe ervaringen.

Wonderbaren

*door Manon Berendse**

Ooit konden we zonder een spoor van inspanning in elke kiezelsteen een edelsteen zien en in ieder holletje tussen de boomwortels een kabouterhuisje. Maar toen we groter groeiden, tuimelden we uit het magische denken. Toch kunnen we ons blijven verwonderen. Over een veertje dat danst in

de wind, een verrassing in een jaszak of een nieuw verzonnen woord. Het gekke is dat hoe meer je de vinger probeert te leggen op wat verwondering is, het de neiging heeft om je te ontglippen. Micheline Mets en Manon Berendse deden toch een poging. Het is immers wichteltijd!

Aardster

Als je Micheline Mets* vraagt naar een stukje duiding van een begrip, tilt ze het gesprek graag meteen naar een gebeurtenis waarin al vele facetten besloten liggen om samen te verkennen. Zo bracht het begrip verwondering haar terug naar het duingebied waar ze dagelijks doorheen wandelde met kinderen van de Vrijeschool Den Haag.

Micheline: 'Tijdens de naschoolse opvang moest ik hen in de benen zien te krijgen voor een wandeling van zo'n drie kwartier. Dan hielp het wel eens om hen nieuwsgierig te maken naar iets onderweg. Een keer vertelde ik hen over sterren die niet aan de hemel staan, maar juist op aarde verschijnen. We gingen op zoek naar deze bijzondere paddestoelen die alleen in de duinen voorkomen. Elke dag keken we of de buitenlaagjes van de bolletjes in het zand al opengescheurd waren, als bleke sterren. Het was wachten tot het moment dat de binnenste bolletjes hun bruine sporen wegbliezen in poederachtige wolkjes.'

'En weet je waar voor mij de verwondering zit in deze herinnering? Dat het voor de kinderen nog jaren leefde: elk najaar vroegen de kinderen: "Juf, zouden er al aardsterren zijn?" En dan namen de oudsten de jongere kinderen mee, op zoek naar sterren in het zand. Er kwam zoveel voort uit hun verwondering! Het zegt ook iets over hoe kinderen in het leven staan. Kinderen vinden alles heel gewoon – nemen de dingen zijn zoals ze zijn. Pas door onze reacties en verhalen wordt het voor hen iets bijzonders. Socrates (filosoof 470 v. Chr. - 399 v. Chr.) zei ooit "Verwondering is het begin van alle wijsheid". Kinderen dragen die verwondering gewoon in zich, net als blijheid en vrolijkheid. Pas vanaf een jaar of negen komen ze dichter bij ons volwassenen te staan. Tot dat moment gaan ze volledig op in wat ze zien, horen en ontdekken.'

Dankbaarheid als deugd

We filosoferen verder. Wat heeft het gebied van de verwondering te bieden aan mensen-kinderen, jong en ouder?

Micheline: 'Dat je zoiets moois als die aard-

sterren samen mag zien, schept verbondenheid. Verwondering is een positieve eigenschap, die dicht bij de dankbaarheid ligt. Ik vind het wel een deugd om kinderen bewust mee te geven, net als respect, eerlijkheid en geduld. Het doet ook iets met jezelf, want een wonder is nooit vanzelfsprekend. Als je oprecht mee beleeft hoe die sterpunten tevoorschijn komen, word je er zelf ook blij van. Voor mij is verwondering altijd een weg geweest om kinderen weer iets van de wereld te laten zien.'

Impliciet creëer je dus een bedding voor dankbaarheid en misschien zelfs eerbied? *Micheline:* 'Ja, als het ons lukt om op eigen kracht de verwondering in ons dagelijks leven toe te laten, in plaats van mee te liften op die van onze kinderen. Zij leven nog in permanente verwondering, zonder enige vorm van tijdsbesef. Als volwassenen vergeten we dat nog wel eens, maar als we verwondering bewust gaan voorleven, beland je gemakkelijker in de sfeer van respect en dankbaarheid met je kind. Door letterlijk een stapje terug te doen zie je die aardster beter, én door de tijd wat vaker te parkeren.'

'En wat ook helpt: stel respectvolle vragen en geef empathie meer ruimte dan het snelle oordeel. Mijn kleinzoon van vijf woont in hartje Den Haag en ruimde met zijn moeder zwerfafval op tijdens World Clean Up Day. Het ging zijn petje te boven dat er zo veel afval gewoon op straat lag. "Dat zijn toch grote mensen die dat op straat gegooid hebben? Waarom ruimen ze dat dan niet gewoon op?" In dit geval zou je kunnen zeggen: "Omdat ze het niet van hun ouders hebben geleerd." Of: "Omdat ze er zelf nog niet aan gedacht hebben." Zo blijf je weg uit het oordeel en sluit je aan op de beleving van jonge kinderen.'

Bewustwording

Soms vallen er dingen voor in je leven, die je pas in tweede instantie verwondering bieden. Micheline herinnert zich een winter waarin de koelkast het begaf; als alleenstaande moeder had ze weinig te besteden. Dat maakte inventief: vaker boodschappen doen en een koel-

opslagplekje maken in de fietsenkelder van hun flat. De kinderen haalden daar om beurten etenswaren op om mee te koken.

Micheline: 'Het duurde een dik half jaar eer ik een nieuwe koelkast kon betalen. Mijn dochter vertelde me jaren later dat ze veel had geleerd van deze periode, want wat spreekt nu echt vanzelf in dit leven? Kinderen nemen het leven zoals het is, zeker als de mensen om hen heen dat ook uitdragen. In dit geval leefde ik mijn dochter blijbaar voor dat er geen tekort was. Net als verwondering huist die innerlijke houding binnenin ons. Kinderen bootsen niet alleen uiterlijk na wat je doet, maar ook hoe jij je van binnen voelt. Ze bootsen dus ook je innerlijke houding na. Rudolf Steiner schreef al dat de ervaringen die een jong kind opdoet in zijn leven van grote invloed zijn op

zijn ontwikkeling en functioneren als volwassene, wat steeds vaker bevestigd wordt door wetenschappelijk onderzoek van onder meer Harvard University.'

Terug naar het voorval met de koelkast. Verwondering kan je helpen om jezelf te verplaatsen in zo'n voorval, waardoor het je misschien beter lukt om je aandacht te richten en eenvoud te leren waarderen. *Micheline:* 'In de eenvoud ligt de verwondering dikwijls voor het oprapen. Naarmate je ouder wordt, komt er vaak ook meer tijd beschikbaar. Grootouders kunnen bijvoorbeeld gemakkelijker mee in het ritme van kinderen: zij stoppen eerder bij dat bloemetje onderweg of bij die dappere pissebed in de tuin. Alles wat zich in je omgeving afspeelt en door het jonge kind zintuiglijk kan worden waargenomen, zei Steiner, werkt in op zijn wezen.'

Kinderen vinden alles heel gewoon – de dingen zijn zoals ze zijn. Pas door onze reacties en verhalen wordt voor hen iets bijzonder. Deze foto is afkomstig uit de 'Jaarplanner Leven met de seizoenen', Christoffor, Aaron Burden – Unsplash

(Tussen)tijd voor en met elkaar

En als we de verwondering nou eens heel bewust willen opzoeken in deze tijd van het jaar? Micheline hoeft niet lang na te denken. 'Echte kaarsjes in de kerstboom! Met een emmer en een flinke dweil ernaast natuurlijk. In ons gezin was het gewoon om bijenwas-kaarsjes te branden. Ieder had zijn taak: mijn man was 'chef kaarsjes installeren en in de gaten houden', de kinderen mochten helpen met aansteken en doven en ik zette een klein lied in als de kaarsjes brandden. Het was maar een kort moment hoor, een kwartiertje mis-schien, maar het gaf ons een verstillings die ons dicht bij elkaar bracht. We vertelden de kinderen een verhaal terwijl ze zaten te kijken naar het zachte schijnsel. Met slechts een paar kaarsjes aan kun je die verwondering al wekken.'

'Het mooie is dat de tijd tussen Kerstavond en Driekoningen zich bij uitstek leent voor dit soort vormen van wonderbaren. Wat sowieso kan, is gaan *wichtelen* met elkaar: ongemerkt een ander verrassen. Wonderbaarlijke dingen en voorvallen de ruimte geven, heeft immers alles te maken met elkaar echt zien en met aandacht opbrengen voor de dingen van alledag. Als je wichtelt, leeft de verwondering vooral bij de ontvanger. Iemand heeft bijvoorbeeld in de gaten dat je rode potlood op is en stopt ongezien een gloednieuw exemplaar in je etui. Dat voelt toch heerlijk?'

Wichtelen?

Micheline: 'Wanneer de eerste mantelheilige, Sint Maarten, je op 11 november herinnert aan het samen delen, kun je thuis, op school of op je werk gaan wichtelen. Later mag ook, maar ergens tussen Sint Maarten en Kerstavond valt de periode waarin je elkaar verrast met iets waar jouw aandacht voor die ander uit spreekt. Je hebt gemerkt dat je kind zich druk maakt om zijn huiswerk of dat je collega zich ongelukkig voelt. Steek hun een hart onder de riem: met een briefje in een jaszak, een warme kruik in bed of een verrassing in de lunchtrommel.'

'En als je iets verzonnen hebt, is het de kunst om dat idee ongezien uit te voeren. Het mooie van deze traditie is, dat deze vooral immaterieel leeft tussen mensen – je doet of maakt iets voor elkaar; spontaan of nadat je lootjes hebt getrokken, net wat past bij jullie situatie. Wichtelen zorgt hoe dan ook voor een prachtige herijking van wat schenken eigenlijk is en hoe dat voelt. En dat brengt ons terug bij de dankbaarheid en de verwondering: iemand heeft aan jou gedacht en gekeken met zijn hart.'

** Wie zijn Micheline en Manon? Opgeleid als reguliere kleuterjuf belandde Micheline Mets op de Steinerschool in Antwerpen. Ze raakte zo enthousiast over het vrijeschoolonderwijs, dat ze besloot te verhuizen naar Den Haag om de applicatiecursus voor kleuterleidsters te volgen, wat ze combineerde met een peuterklasje aan huis. Ook haar eigen kinderen en haar werk voor de op te richten BSO van Vrijeschool Den Haag plaatsten haar opleiding tot speltherapeut meteen in het perspectief van de praktijk: wat werkt en waarom? Haar ervaringen deelde ze ruimhartig in haar boek 'Spelenderwijs verbinden en hechten', uitgegeven bij SWP.*

Manon Berendse leerde Micheline kennen in 2017, via een interview dat ze maakte in opdracht van gezondheidsvereniging Antroposana. Zij schrijft voor verschillende tijdschriften over leven met het jaar, kinderen opvoeden, de vrijeschool wereld en antroposofische gezondheidszorg. Met haar Jaarplanner Leven met de seizoenen, uitgegeven door Christofoor, hoopt ze gezinnen van week tot week te inspireren. Zie ook: inspiratievoorouders.wordpress.com

Verwonder je over de rode draad in je leven

door Ingrid Deij en Thom Kloes (gemeente Zeist)

Het leven moet voorwaarts geleefd worden. Pas achterwaarts, terugkijkend, kunnen we vermoeden het te begrijpen. Zo'n vermoeden ontstaat als we patronen ontdekken in de situaties en gebeurtenissen waarmee we werden geconfronteerd of die we opzochten. Door terug te kijken, zonder waardering, zonder oordeel, kan een 'rode draad' ervaarbaar worden. En de verwondering daarover: is dit dan wat ik echt wil en te doen heb?

Levensmotief

We praten met elkaar over de rode draad in ons leven. Het valt Ingrid op dat ze in haar leven veel heeft geworsteld met problemen en tegenslagen. 'Dat begon er als kind al mee dat ik linkshandig ben. Ik denk meer in beelden dan anderen. Dat gaf me het gevoel dat ik anders was, er niet bij hoorde.' Erbij horen was lange tijd een belangrijk thema in haar leven. Daar kwam nog bij dat haar ouders zeer van elkaar verschilden en vaak ruzie maakten. Ingrid voelde zich machteloos tussen hen in staan, op zoek naar harmonie en verbinding. De uitweg was om gehoorzaam te zijn, een manier om de vrede te bewaren. Ze droeg als oudste van vijf kinderen al vroeg veel verantwoordelijkheid. Hard werken, iets kunnen – dat voelde goed, gaf vertrouwen. Heel verschillende tegenslagen deden zich in de loop van haar leven voor: tweemaal een hersenschudding met alle gevolgen van dien, het vroege overlijden van haar schoonmoeder en andere familieleden, een miskraam, kanker, een 'nee' krijgen bij haar studie aan het seminarie, een periode van heftige pijnen door een breuk, de dementie van haar echtgenoot. 'Dit is mijn levensweg, dit alles heb ik mee-gemaakt en vroeger of later ook kunnen accepteren.'

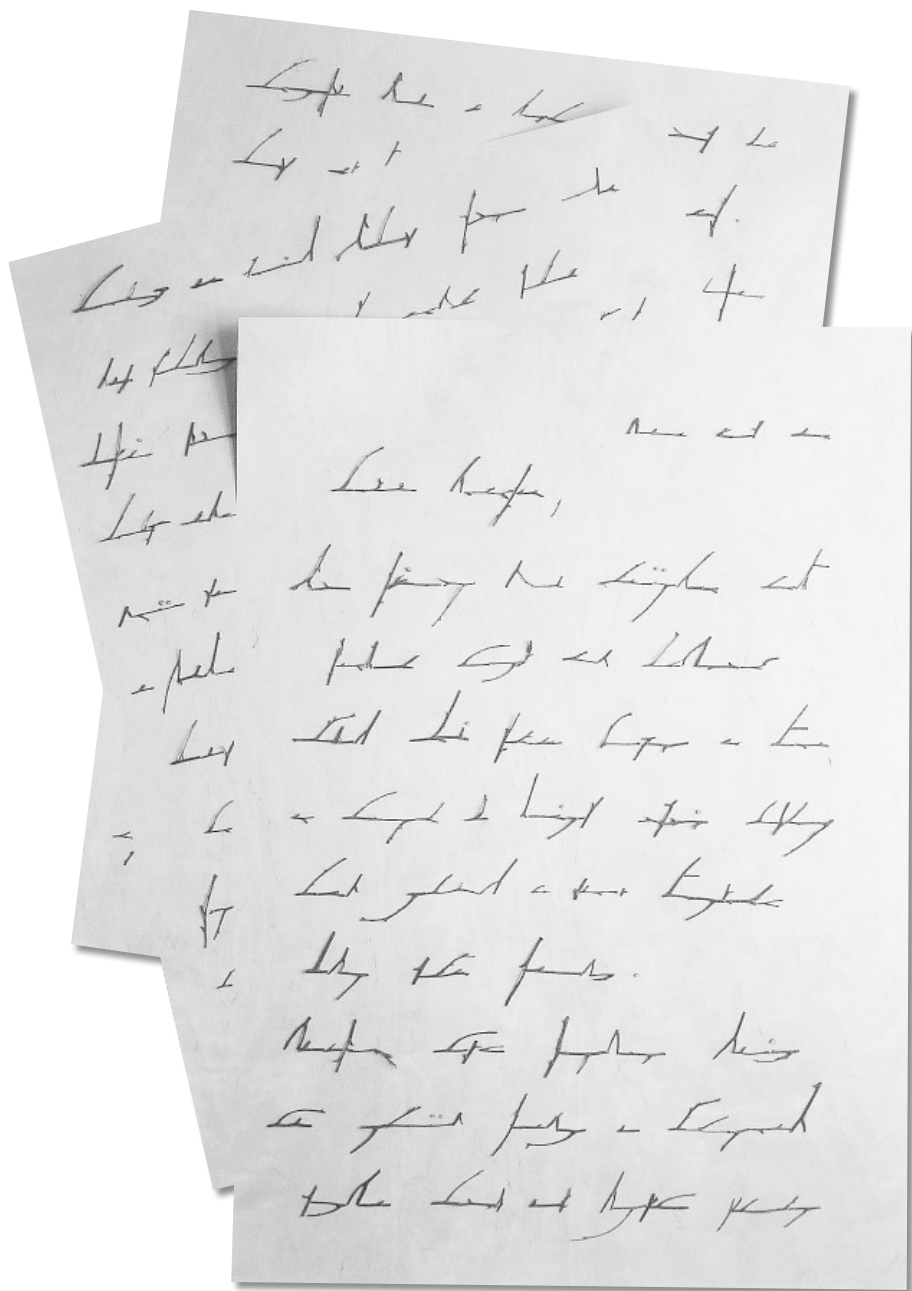
In het gesprek noemt Thom zijn drang om te onderzoeken. 'Op de HBS bij de paters Fran-

ciscanen was ik zeer geïnteresseerd in natuur- en scheikunde, vakken die naar mijn idee zicht gaven op wat er achter het alledaagse lag. In die tijd heb ik dagelijks, in totaal zo'n 1500 weerkaartjes uit de NRC geknipt om patronen in de opeenvolging van weersystemen te ontdekken.' Ook was hij altijd in de weer met land- en stafkaarten, ontwierp die ook zelf. Daarin zocht hij beelden van de aardse werkelijkheid.

Toen hij in Amsterdam fysische geografie ging studeren stond hij in twee sterk verschillende werelden. Aan de ene kant was hij lid van een oud en zeer conservatief studentendispuut waar politiek absoluut taboe was en borrels, bals, jacquets en rokkostuums daarentegen gemeengoed. De onderlinge verhoudingen waren er kil en confronterend. Aan de andere kant ontmoette hij de toen oplevende provobeweging, die hem zeer aantrok om wat hij zag als 'speels idealisme'. Maar laverend tussen die extremen dacht hij: wat is de bron, wat is echt, wat is waar? Na ruim een jaar stapte hij over naar psychologie in de verwachting daar meer antwoorden te vinden. Hij maakte kennis met een wat oudere psychologiestudent, een echte provo. Van hem kreeg hij voor zijn verjaardag *De wetenschap van de geheimen der ziel* van Rudolf Steiner. 'Wat hier staat is waar' dacht hij, 'maar dat geldt voorlopig niet voor mij. Ik wil eerst het gewone leven onderzoeken.' Het grote verschil tussen idee en werkelijkheid, tussen gedachte en daad hield hem sterk bezig.

Doorslaggevende ontmoetingen

Zo praten we verder. Het valt ons op dat je – terugkijkend – kunt ervaren dat er een motief in je leven schuilt en dat je kunt ontdekken wat dat is. Je levensmotief kun je zien als antwoord op de vraag 'Wat is de zin of de betekenis van mijn leven voor anderen?' Daarbij is het perspectief verschoven, je kijkt niet meer vanuit jezelf, maar vanuit de ogen van anderen naar jezelf. Je kunt je voorstellen

In het werk 'Schriftlezing' van Stef Kreymborg (www.stefkreymborg.nl) legt Stef met grillige takjes in deze brieven haar belevenissen en herinneringen op de haar kenmerkende wijze vast.

Spannend hierbij is de onmogelijkheid om de teksten te lezen. Het doet een appel aan de kijker om invulling aan de tekens te geven.

dat er een kring mensen om je heen staat, die je succesievelijk vertellen welke betekenis jij voor hen hebt of hebt gehad.

Omgekeerd geldt dat ook: je hebt essentiële ideeën, inzichten en ervaringen aan anderen te danken. Mensen kunnen een voorbeeld voor je zijn geweest. Als je dat zelf ziet, kan diepe dankbaarheid je doorstromen. Iedereen kan, terugkijkend, wel een ontmoeting in zijn leven ontdekken die van belang is geweest voor het 'zijn in de wereld'.

Voor Thom was dat zijn hoogleraar arbeid en organisatiepsychologie in Utrecht, waar hij na Amsterdam studeerde. 'Hij was een zeer bezet iemand, die eigenlijk alleen te spreken was in een restaurant bij Den Bosch met een glas Gewürztraminer, of liever nog in de trein van Utrecht naar Groningen, waar hij ook doceerde. En soms op zondagochtend bij hem thuis, gelegen tegen de grens met België, terwijl zijn vele kinderen over hem heen krioelden.'

Thom: 'Wat mij in hem zo intrigeerde was, dat alles wat hij zei een werkzame betekenis kreeg voor de omgeving waarin hij dat zei. Het leek alsof mensen die stiekem hadden meegeluisterd, in Den Bosch of in de trein naar Groningen bijvoorbeeld, verrijkt weer verder konden. Wat ik eruit oppakte was: iets is waar en werkzaam door de context waarin het wordt gedacht en uitgesproken. Idee en werkelijkheid raken elkaar zo echt aan. Dat is voor mij een belangrijk thema geworden, geen mooie ideeën verkondigen, maar antwoorden proberen te geven op datgene wat zich om me heen voordoet. Althans, dat probeer ik,' voegt hij eraan toe. 'De moeilijke kunst is de vragen te zien en te ervaren die je, al dan niet bewust, gesteld worden.'

Ingrid had een doorslaggevende ontmoeting bij een gesprek op een verjaardag. Ze was toen nog geen dertig. Iemand die ze maar zijdelings kende vroeg haar naar haar leven en wat voor haar belangrijk was. 'Geleidelijk aan ontwikkelde het gesprek zich zo, dat ik me kon uiten over mijn religieuze gevoelens en ervaringen. Ook al was er om ons heen een

kamer vol bezoek, dit gesprek bewoog zich zo, dat ik me totaal vrij voelde en veel kon delen.' Deze herinnering bleef haar bij. Ze heeft deze man daarna nooit meer gesproken. Hij stierf een paar maanden later onverwacht aan een hartaanval. Terugkijkend op dit gesprek ziet Ingrid hoe zijn vragen vanuit vrije belangstelling een weg voor haar openden om zich te kunnen uiten. 'Ik leerde dat het geheim van het gesprek zit in de open vraag. Zo vond ik een nieuwe weg naar anderen.'

Menswording

Terugkijkend naar haar leven meent Ingrid te kunnen zien dat er een rode draad zichtbaar wordt van ontwikkeling en verandering. Tame-lijk introvert en met weinig zelfvertrouwen, hard werkend, begon ze aan haar leven. Haar manier om zelfvertrouwen op te bouwen was om alles zo goed mogelijk te doen. Strubbelingen en tegenslagen leidden ertoe zich elke keer weer te bezinnen op wat wezenlijk belangrijk was. Ze leerde zich steeds meer te openen, lief te hebben. Meer in gelijkwaardigheid te leven, minder te oordelen. 'Zelfs nu bij mijn man, in de huiskamer van het verpleeghuis, leer ik nog steeds! Daar kan ik van mijzelf uit niets 'willen'. Maar ik open me voor situaties die zich daar voordoen, tast voortdurend af en leef mee met wat er gebeurt. Dan vind ik van alles wat ik kan doen, van liedjes zingen tot even met een bal spelen of een arm om iemand heen slaan. Vaak gezellig en verrassend, ik voel me vrij. Vergeleken met vroeger toen ik zo in mezelf vast zat, lijkt ik wel binnenstebuiten gekeerd!'

Thom herkent het indringende stempel dat opvoeding mee kan geven. Het kan een hele opgave zijn om je vrij te maken van de ideeën waarmee je bent opgegroeid. Zoals bij hem het idee van een onoverbrugbare kloof tussen 'de almachtige God' en de zondige menselijke werkelijkheid. 'Een idee dat trouwens ook kan leiden tot een negatief zelfbeeld. Door de Christengemeenschap heb ik een vermoeden gekregen wat die kloof kan overbruggen. Het sleutelwoord daarbij is *wording*. Het is aan ons

om in volle zin mens te worden, een levensproces. Ik ben daarvoor wakker geworden door confrontaties van mensen die me nabij zijn. Maar het gaat niet alleen om persoonlijke ontwikkeling. In het Advent-epistel klinkt dat zo helder: "Verborgen in onze menswording, wordt ook God ..." iets om steeds weer bij stil te staan.'

De innerlijke rode draad

Zou er ook een innerlijke rode draad zijn, van keuzes die je zelf maakt om een koers uit te zetten in je leven? *Ingrid*: 'Ik las kortgeleden een geweldig boek, *De keuze – leven in vrijheid* van Edith Eva Eger (Lev Boeken, 2017), over iemand die als jonge vrouw onder meer in Auschwitz was en op het nippertje van de dood is gered. Ze leek voor het leven getekend, maar ontdekte gaandeweg dat ze zelf keuzes kon

maken om zich van haar trauma's te bevrijden. Ze werd psycholoog – juist samen met haar patiënten kwam ze steeds verder. Ze blijft onderweg, hoewel ze al over de negentig is. Zo'n inspirerend boek om te lezen!'

Thom: 'Hoe is dat bij jou? Heb je keuzes gemaakt vanuit het gevoel dat je trouw wilt zijn aan jezelf en aan je eigen koers?' *Ingrid*: 'Ja, dat was echt een stap, vrij lang geleden al. Toen heb ik besloten om elke dag te bidden, me te verbinden. Dat ontwikkelde zich ook verder tot het bidden voor anderen. En natuurlijk zijn sacramentele gesprekken een soort ijkpunten in mijn leven. De laatste jaren probeer ik daarnaast op een vaste tijd te mediteren. Dat ik dat ook echt doe, helpt me om alles wat op mijn weg komt te dragen. Ik beleef daarin een soort rijkdom om de hele dag uit te kunnen putten.'

Hoe verwondering een deur opent

door Bastiaan Baan (geestelijke in de gemeente Zeist)

Verwondering: "Een zwevende toestand tussen begrip en onbegrip, die ons kan overkomen wanneer het gewone ongewoon blijkt te zijn." Deze filosofische omschrijving, gevonden in 'Inleiding tot de verwondering' (dr. Cornelis Verhoeven), maakt duidelijk dat alles wat er in de wereld bestaat ons in een toestand van verwondering kan brengen. We leven in werkelijkheid immers voortdurend in een toestand tussen begrip en onbegrip. Weliswaar doen we vaak alsof we de wereld om ons heen begrijpen, maar we zien alleen maar het topje van de ijsberg.

Verwondering in de filosofie

Om door te dringen tot een diepere laag van de werkelijkheid hebben we de 'geleerde onwetendheid' nodig. De 15e eeuwse filosoof en theoloog Nikolaus van Kues (Nicolaus Cusanus) schreef er een heel boek over met de titel *De docta ignorantia*. Alle auteurs die hem waren voorgegaan verstonden dit begrip

van de geleerde onwetendheid uitsluitend in religieuze zin: met onze rationele kennis zijn we niet in staat om het goddelijke te leren kennen. In een voortdurend besef van onwetendheid en verwondering wordt de ziel stapsgewijs naar goddelijk inzicht geleid (Bonaventura).

Allemaal herkennen we de naïeve verwondering die van het gelaat van een kind af te lezen is, wanneer het iets voor de eerste keer ziet. 'Wat zou dat kunnen *gezijn*?' was de wonderlijke uitdrukking van een kleuter, toen hij een onbekend voorwerp zag. Maar in feite kun je die vraag voortdurend stellen bij alles wat je overkomt en wat je omgeeft. Pas als we de verschijnselen om ons heen kunnen terugleiden naar hun 'geheim-toestand' (een uitdrukking van de dichter Novalis), beginnen ze zich uit te spreken.

De filosofie heeft zijn oorsprong in deze kwaliteit. Voor Plato was de verwondering de archè van de filosofie: het beginsel, het leidende

principe van begin tot eind. We zouden verwondering ook kunnen omschrijven als: een besef van het wonder, dat ons in alles en allen tegemoet treedt. Het Engelse woord *wonder* drukt het letterlijk uit.

Wonder-lijk genoeg ontstaat het begrip 'verwondering' pas omstreeks de tijd dat de filosofie zijn intrede doet in de geschiedenis van de mensheid. In een vroegere staat van ontwikkeling was de mens door natuurlijke helderziendheid nog zo sterk met de geestelijke wereld verbonden, dat hij zichzelf geen vraag hoefde te stellen. De wereld om hem heen was letterlijk vanzelf-sprekend.

In het Oude Testament komt het woord 'verwondering' slechts zes keer voor; in het Nieuwe Testament 44 keer!

Voorhoofd van Christus

Meer dan enig andere mens heeft Christus zich verwonderd tijdens zijn leven op aarde. Menselijkerwijs kun je je dat voorstellen als je je realiseert dat Hij niet alleen vanuit een andere wereld, maar vanuit de hoogste wereld, die van de Triniteit, de aarde betreedt. Er is geen grotere tegenstelling te vinden dan die tussen de Triniteit en de schepping, die uit de goddelijke orde is gevallen.

Toen Friedrich Rittelmeyer aan Rudolf Steiner de vraag stelde, hoe Christus er in zijn leven op aarde uit gezien had, kreeg hij het volgende antwoord: "... een voorhoofd, dat niet geelk op het voorhoofd van een moderne denker, maar waar de verwondering over de diepe geheimen van het bestaan geschreven stond." Rudolf Steiner vervolgde zijn antwoord met een beschrijving van de ogen en de mond van Christus, als fysiek geworden uitdrukking van de kwaliteiten van empathie en geweten. Dit persoonlijke gesprek tussen Rittelmeyer en Steiner (1) wordt gecompleteerd door een lezing waarin Steiner sprak over de drie kwaliteiten van verwondering, medelijden en

geweten als middelen om zich met de Christus te verbinden en Hem de gelegenheid te geven, zijn werk op aarde voort te zetten (2).

Kort na het genoemde gesprek had Rittelmeyer voor het eerst de gelegenheid om in Steiner's atelier de houten sculptuur van de 'Mensheids-representant' te aanschouwen, die in het gelaat iets van deze drie kwaliteiten tot uitdrukking brengt. Naar mijn indruk is het allereerste ontwerp voor dit beeld de meest sprekende uitdrukking van verwondering die ik ken.

Vorm en inhoud

We kunnen de kwaliteit van de verwondering in alle omstandigheden van ons dagelijks leven beoefenen. Hier wil ik volstaan met enkele sprekende voorbeelden van personen, die de kunst van de verwondering tot grote hoogte hebben ontwikkeld.

Een priester in de Christengemeenschap, gevraagd naar de wijze waarop hij de mensenwijdingsdienst celebreerde, gaf eens het antwoord: "Ik celebreer iedere keer alsof het de eerste én de laatste keer is." Dat is voor mij de beste wijze om als celebrant of als deelnemer aan de mensenwijdingsdienst optimaal aanwezig te zijn. Daarmee krijg je een gevoel voor het unieke geschenk van iedere altaardienst. De woorden en de handelingen zijn steeds hetzelfde; de eigenlijke substantie van de dienst is altijd anders.

De twintigste-eeuwse mystica Gabrielle Bossis ervoer dit eens, toen zij Christus hoorde zeggen: "Deze communie heeft genaden voor jou die hij gisteren niet had, en die hij morgen niet zal hebben." (3) Je zou de eucharistie kunnen vergelijken met de 'gouden emmers', die Goethe in zijn *Faust* beschrijft als beelden van de geschenken van de geestelijke wereld: "Hoe hemelkrachten op- en neder strijken, Elkaar de gouden emmers reiken." De engelen reiken elkaar voortdurend de geschenken van de hemelse en aardse wereld aan. De vorm

*De Mensheidsrepresentant, Rudolf Steiner. Houten sculptuur ->
in het Goetheanum, Dornach Zwitserland*

'Vorstufe der Christusplastik', Rudolf Steiner. Voorstudie in klei van het aangezicht van de mensheidsrepresentant.

(het ritueel) is steeds hetzelfde, de inhoud is steeds anders.

De religieuze kwaliteit van de verwondering heb ik ook enkele keren ontmoet in het werk van sommige wetenschappers. Zo heeft het een diepe indruk op mij gemaakt, hoe mijn vroegere vrijeschoolleraar Dick van Romunde, met wie ik tot het einde van zijn leven verbonden was, naar planten keek. Tot op hoge leeftijd beoefende hij de geleerde onwetendheid – steeds als een onbeschreven blad kijkend naar schijnbaar vertrouwde verschijnselen.

In een interview dat hij gaf voor het tijdschrift *Motief* (oktober 1998) beschrijft hij zijn levenslange zoektocht naar de plantenwereld: “Fenomenologie is: waarnemen zonder oordeel. Als je te vroeg oordeelt, oordeel je op verstandsniveau. Echte oordelen spelen zich af op bewustzijnsniveau, als je dat in meditatieve voorstellingen doet.” Hij geeft het voorbeeld van een onooglijk plantje, de Stinkende Gouwe, dat in zijn bladvorm een raadsel voor hem is, jarenlang. “Iedere vakantie stond die stinkende gouwe weer in een grote haag om het vakantie-huisje waar we naar toe gingen, alsof hij me zei: ‘mij heb je nog niet...’”

Na jaren van intensief waarnemen en mediteren kon Dick van Romunde eens zeggen: “Nu zijn we bij elkaar gekomen.” In meerdere publicaties heeft hij de methode van zijn consequent beoefende fenomenologie uiteengezet (4).

Verwondering opent

Een tijdgenoot, die door de fenomenologische methode in kleurexperimenten tot een intense religieuze ervaring komt, is de fysicus Kees Veenman. In zijn boek ‘Kleurmeditatie’ (5) beschrijft hij talloze experimenten met kleuren, die uitmonden in een hoofdstuk met de titel ‘Christus in de kleuren’. De verwondering over kwaliteiten van kleuren, ontstaan door een

prisma, leidde spontaan tot een geestelijke gewaarwording: “Tijdens een experiment in de herfst van 1990 ontstond er in mij een gloeiende bewondering voor het gebaar van het stralende, zuivere geel. Mijn hart stond in brand. Nooit eerder en nooit later heb ik zo’n bewondering beleefd. En dit opende de poort tot een spirituele ervaring. Ik schouwde alle kleurwezens tezamen verenigd in een kring. Nu refereert het begrip kring aan de cirkel, een ruimtelijke vorm. Deze ervaring was echter on-ruimtelijk. De kleurwezens heb ik daar ervaren als ‘morele giganten’ – dat waren de woorden die me toen spontaan invielen – ‘als wezens die in hun morele kracht ver boven de mens verheven zijn. De intentie van deze wezens is erop gericht vanuit de kleur helend werkzaam te zijn. Zij verlangen herkend en erkend te worden in deze intentie en werkzaamheid. Want kleur heeft een sterke werking op mensen en kan ook worden misbruikt. Christus was aanwezig in het midden van de kleuren, verbonden met alle kleuren, als hun middelpunt en centrum.”

Zo opent verwondering een deur naar de verschijnselen, naar hun openbaring, naar hun wezen – en uiteindelijk naar Degene, door Wie alles op aarde en in de hemel geworden is.

- (1) Rittelmeyer, F. *Mijn ontmoeting met Rudolf Steiner*, Zutphen 2004.
- (2) Steiner, R. *De missie van de aarde*, GA 133, 14 mei 1912.
- (3) Bossis, G. *Mijn schaduw - dat is je naaste*, Zeist 2001, p. 100.
- (4) Romunde, D. van, *Planten waarnemen: elementenwezens ervaren*, Zeist 1988. *Over vormende krachten in de plantenwereld*, Deventer 2000.
- (5) Veenman, K. *‘Kleurmeditatie’*, Amsterdam, 2015.

Een monnik vroeg: ‘Is er iets wonderbaarder dan de wonderen van de natuur?’

De meester antwoordde: ‘Ja, je besef van de wonderen van de natuur.’

Angelus Silesius

Op de groei

In de serie 'Op de groei' komen uiteenlopende aspecten van de religieuze opvoeding – van voor de geboorte tot na de puberteit – aan de orde. De naam van de serie duidt zowel op de groei van het kind, als op de groei die de opvoeder zelf gaandeweg doormaakt. In de eerste bijdrage vertelt Lyanne Korf over de betekenis van verwondering en onbevangenheid voor het opvoeden. De tweede bijdrage in deze rubriek, door Marianne de Nooij, gaat over de kinderdienst in de Christengemeenschap en sluit aan bij het 'Adventsspeerpunt' van een aantal andere tijdschriften, die in de Adventtijd extra aandacht besteden aan de religieuze opvoeding van kinderen.

De sleutel tot de gouden stad Over verwondering in opvoeding en ontmoeting

door Lyanne Korf (gemeente Zutphen)

Een man is op zoek naar de stad Gods waarvan hij heeft gehoord dat die ergens op aarde moet zijn. Na een heel lange tocht ziet hij in de verte een prachtige stad aan de horizon, zo groot en wonderschoon, die kan nooit door mensen zijn gebouwd. De wandelaar komt bij de stadsmuur. Er gaat een luikje open en hem wordt brood aangereikt. Maar daar kwam hij niet voor: hij wil naar binnen, hij wil de sleutel van de poort! Het luikje gaat dicht en er gebeurt verder niks. Hij sjokt verder langs de muur en na lang, lang lopen komt hij weer bij de poort. Weer gaat het luikje open en wordt hem een broodje aangereikt. Weer roept hij: 'Ik wil geen eten, ik wil naar binnen!' Het luikje sluit en hij vervolgt zijn tocht. Als hij voor de derde keer bij de poort komt, gaat het luikje weer open. Hij is zo moe en hongerig dat hij het broodje pakt en neerzinkt aan de voet van de muur, zijn handen breken het brood en daarin vindt hij de sleutel van de poort.

In ons 'dagelijks' brood, in dat wat dagelijks op ons afkomt aan ontmoetingen en vragen, ligt de sleutel voor alles wat we zoeken. Maar we zien de sleutel vaak niet, omdat we iets anders verwachten. We hebben verwachtingen, oordelen, sympathieën en antipathieën, die ons ver-hinderen ánders, onbevangen,

met verwondering naar de dingen te kijken. Hoe doen kinderen dat?

Vragen

"Toen jij mij kwam ophalen van de hemel, toen ging ik 'roetsj', van de regenboog afglijden en toen kwam ik zo in jouw armen glijden."

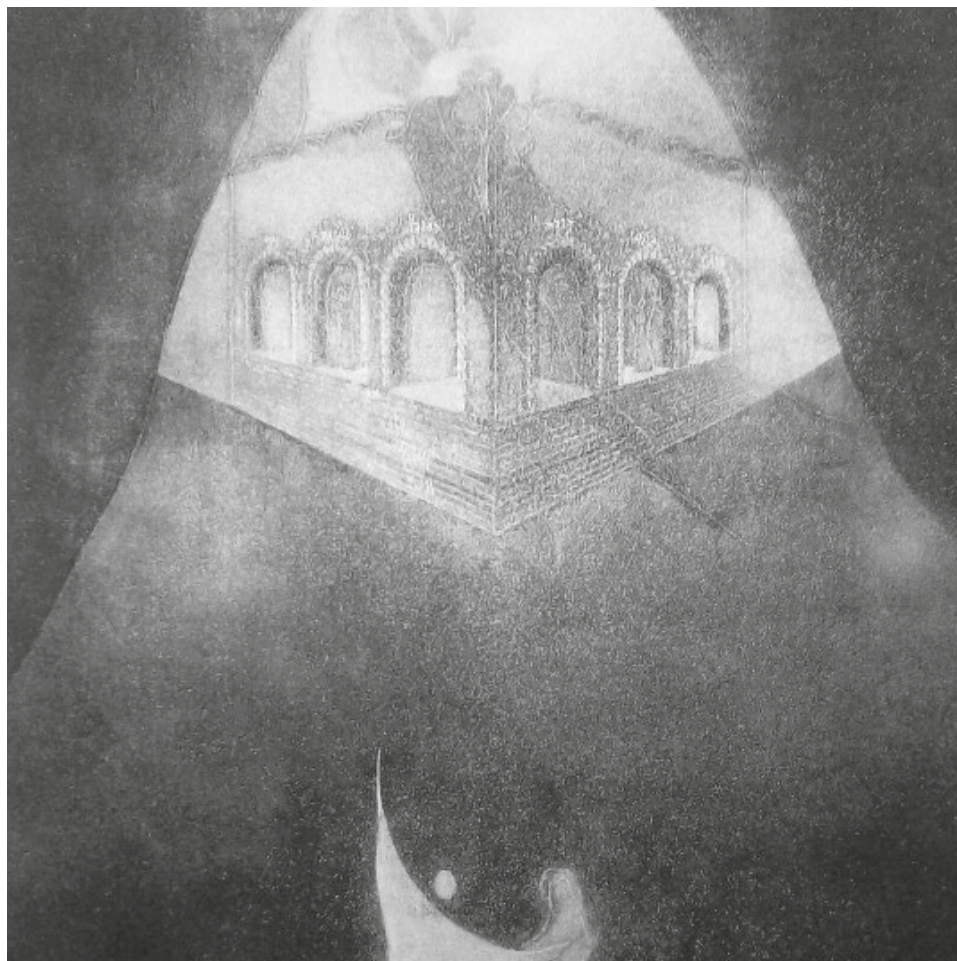
"Mama, hoe oud was ik toen ik nog in de hemel was?" – "Toen was je nog 0 jaar", was het wat onbeholpen antwoord. – "Maar kon ik daar wel lopen?"

"Het fietspad is voor fietsers en dat (wijst op de stoep) is voor wandelaarsen."

"Mag ik even meten hoe lang ik ben? Hoeveel kilometer?"

Poes heeft een rood streepje op zijn neus. De eerste dag: "Heeft hij bloed?" Mama: "Nee, het lijkt niet op bloed." De volgende dag zit het er nog steeds. "Misschien hoort het zo. Misschien heeft God een beetje rood erbij geschilderd."

En zo loopt een kind van vierenhalf jaar parmantig door de wereld en laat haar licht van verwondering op alle dingen schijnen. Daarnaast stelt zij nog zo'n honderd waarom-vragen op een dag. Die komen ook voort uit verwondering. Sommige vragen gaan niet eens om een antwoord. Sommige vragen zijn het antwoord in zichzelf. Vragen zijn altijd

Gouden stad

belangrijker dan antwoorden. Blijf altijd vragen, in alle situaties. Als je geen vragen meer hebt of geen vragen meer durft te stellen wordt het leven kaal, vijandig, leeg.

Verwondering ligt nog voor de vraag. Verwondering is iets puurs, iets advent- en kerstachtigs. Kleine kinderen zijn het hele jaar in die advent- en ook nog vaak in de kerststemming. Een ontwapenende mix van verwondering, verheugen en vertrouwen. Wat kunnen we veel van hen leren! Elke dag, elk moment

weer. Over puurheid en schoonheid. Maar ook als het even niet harmonieert, als er boosheid is of verdriet. Dan kan het kind je doen verbazen: kind, wat gaat er in je om? Welke vraag stel je mij? Wat is je worsteling, je roeping, je plan hier op aarde?

Loslaten

Verwonderen, hoe doe je dat? Het is in elk geval een open gebaar, een A-gebaar. Met open armen en gemoed iets op je toe laten

komen. En dat voelt kwetsbaar, onbeschermd. We doen liever een been over het andere. Of de armen over elkaar. Een beetje omhulling, een beetje afstand. Maar verwondering is heel direct, daar kan niks tussen zitten. Oprechte verwondering vraagt zelfs om jezelf achter je te laten, jezelf en alles wat je anders aan mening of beoordeling al paraat zou hebben, te vergeten. Je verwachtingen, wensen, gedachten en meningen loslaten is moeilijk. Je bent zo gehecht aan je eigen gedachten. Daarin ligt immers ook je houvast, je wereldbeeld, je eigenheid.

Neem bijvoorbeeld het beeld van het kind dat uit de hemel komt. Voor een kind is dit volstrekt vanzelfsprekend. Een eerlijker beeld bestaat niet. Maar hoe weinig volwassenen kunnen nog iets met dit beeld? Een kind dat uit de hemel komt, een kind komt toch ergens van boven? Het komt toch niet van beneden? Niet uit de duisternis maar uit iets lichts en reins. Dan kan het toch alleen maar uit de hemel komen?

Verwondering heeft te maken met weer 'in beelden leren zien'. We leven weliswaar in een beeldcultuur, maar die beelden komen tot ons via schermen. Dit zijn namaakbeelden; schermbeelden zijn niet tastbaar en dus niet 'waar'. We kunnen ermee werken maar er schuilt ook een groot gevaar in: ze maken het steeds moeilijker om echte beelden te zien en op te nemen. We zijn zo visueel ingesteld geraakt, zo overspoeld door plaatjes en iconen, dat we beelden zoals in sprookjes of in de Bijbel niet gemakkelijk meer op kunnen nemen. Het is moeilijk geworden die onbevanging op ons in te laten werken. In sprookjes zitten diepe wijsheden verborgen, evenals in de Bijbel. Hoe krijgen we daar toegang toe?

De sleutel

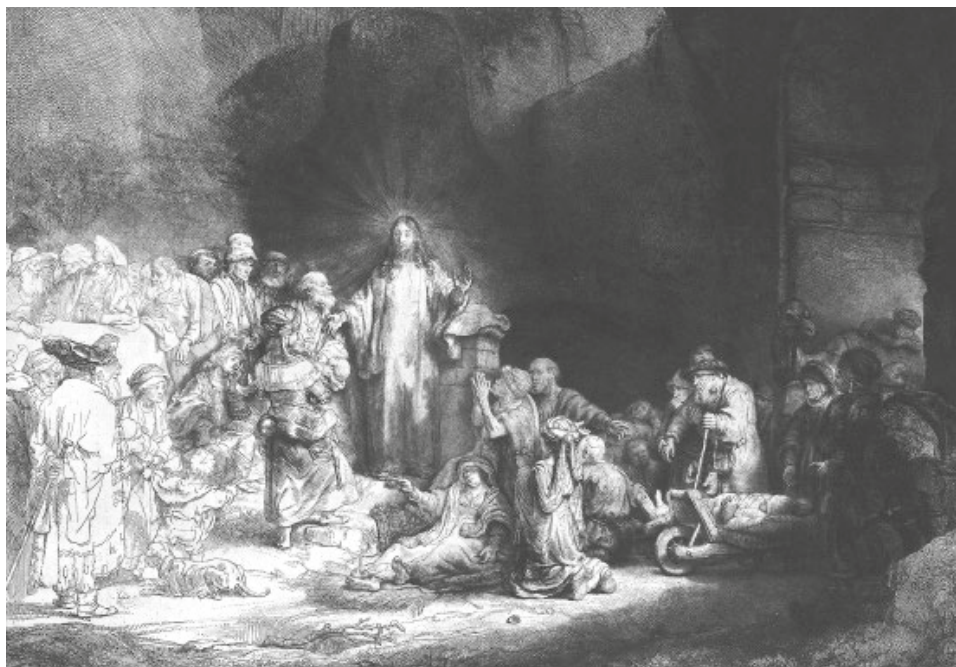
"Wie niet het rijk Gods in zijn wezen opneemt zoals een kind, zal er niet binnenkomen." (Markus 10:15). Iets in je wezen opnemen (aannemen, accepteren) zoals een kind. Onbevooroordeeld en totaal. Een kind dat een bloem waarneemt, wordt de bloem. Dat

wat een kind ziet, neemt het onvoorwaardelijk aan. En zo neemt het het goddelijke direct in zich op en straalt dat ook weer uit. Dat zie je dus aan de buitenkant, dat is zo mooi, het zit nog aan de buitenkant. Kijk maar eens naar de ogen van een pasgeborene, die kijken nog direct in de hemel. Of breng het kind van vier eens aan het lachen en het is één grote lach. De ogen en het hele lijfje stralen, vol van de heerlijkheid van het leven.

Bij volwassenen moet je veel beter kijken om het rijk Gods – iets goddelijks – in hun ogen terug te zien. Hier is de enige sleutel: echte verwondering, interesse die je moet oefenen, die steeds opnieuw moet ontstaan. Dat is onze opdracht: een veel grotere interesse krijgen dan voorheen in elke medemens, zodat wij in ieder medemens iets verborgen goddelijks zullen zien. Wat een vooruitzicht. En wat een oefenweg!

In Mattheus 18:3-4 zegt Jezus ons zo 'klein' te worden als de kinderen, anders kunnen we het hemelrijk niet binnenkomen. Het Griekse *tapeinos* betekent o.a. laag, klein (van gestalte), deemoedig, berustend, laag in rang of stand, onbetekenend. In die tijd hadden kinderen een heel andere plek in de maatschappij dan nu, ze moesten al heel vroeg aan het werk en waren de minsten en zwaksten onder de mensen. Jezus vraagt ons dus om de minste te worden onder onze broeders. Maar je kunt het ook nog letterlijker nemen. Word zo klein als een kind: kijk eens van beneden naar de dingen op. Kijk eens met meer ontzag op tot je omgeving.

Ontzag, eerbied, interesse, onbevangingheid, enthousiasme. Het zijn allemaal nuances van de verwondering. Enthousiasme betekent letterlijk in het Grieks: in God zijn. Wees enthousiast, wees vrij, ongeremd, durf vragen te stellen zonder antwoord te verwachten. Wie zich niet meer kan verwonderen kan niets meer leren, niet meer op nieuwe gedachten komen. Verwondering is een fantastisch gereedschap dat je overal kunt inzetten. Durf je te verwonderen over de verschillende standpunten als een vergadering stroef loopt en stel vragen bij het vanzelfsprekende.

'Jezus zegent de kinderen', Rembrandt van Rijn (1650). Rijksmuseum Amsterdam

Bij storingen in het gezinsleven kun je je afvragen: is het wel goed zoals we het doen, zijn sommige gewoontes te vast geworden, tot patronen die niet meer werken? De kracht van verwondering is dan nodig: Hé, waarom doen we dit eigenlijk zó? Het mooie is dat een kind er dol op is, op gewoontes maar ook op het subtiel doorbreken van gewoontes. Dat is een bron van humor. Doe een kind maar eens na als het met volle mond praat. Dat is gelijk lachen!

Wij zijn allemaal 'roetsj' uit de hemel gegleden. Daar was alles anders dan hier. Juist daarom

kunnen wij ons hier op aarde verwonderen. En dat is de sleutel tot de gouden stad, Gods stad, tot de hemel of tot ons ware zelf, tot het goddelijke in onszelf en de ander.

- Voorhoeve, B., 'Beelden als inspiratiebron', Christofoor, 1993. *Het sprookje over de sleutel is een verhaal van Albrecht Schaeffer dat ik sterk ingekort uit dit boek heb overgenomen.*
- Steiner, R. 'Het werk van de engelen', Pentagon, 2017.
- Alfrink, J. 'Enthousiasme', VOK cahier nr. 21, 2003.

Mogen zijn wie je ten diepste bent

Over de dienst voor de kinderen

door Marianne de Nooij (geestelijke in de gemeente Amsterdam)

In september werd met 'Waldorf-100' gevierd, dat honderd jaar geleden de vrijeschoolbeweging geboren werd. Met het begin van de Waldorfschool in Stuttgart ontstond ook de impuls voor het vrije godsdienstonderwijs, dat tegenwoordig religieuze oriëntatie of vensteruur wordt genoemd. Deze lessen hebben niet als doel kinderen een bepaalde religieuze richting bij te brengen, maar hebben juist als doel om hen voldoende bagage mee te geven, zodat zij in hun latere leven in vrijheid het diepe voornemen van hun eigen wezenskern kunnen vinden en volgen.

In het licht van 'Waldorf-100' ontstond enige tijd geleden het plan om in verschillende tijdschriften, die vanuit en voor de antroposofische impuls werken, tegen de tijd van Advent het onderwerp 'religieuze opvoeding van het kind' als thema onder de aandacht te brengen. Aan 'In beweging' werd de vraag gesteld om het belang en de waarde van de kinderdienst te belichten.

De ouders van de kinderen, die destijds deelnamen aan het vrije godsdienstonderwijs in die eerste Waldorfschool, zochten ook naar een religieuze viering voor hun kinderen, maar konden deze niet vinden in de katholieke of protestantse traditie. Tussen 1919 en 1922 ontvingen de leraren in Stuttgart van Rudolf Steiner vormen voor korte cultische vieringen, die geleid werden door de godsdienstleraren: de Kinderhandeling, de Kersthandeling, de Jeugdhandeling en tenslotte voor de volwassenen de Offerhandeling.

Toen in 1922 de Christengemeenschap werd gesticht, was het al snel duidelijk dat de Handelingen, zoals die aan de vrijeschool waren gegeven, eveneens bedoeld waren voor het werk met de kinderen in de Christengemeenschap. Ze kregen toen binnen de beweging tot religieuze vernieuwing een plaats als de

Zondagsdienst voor de kinderen, de Kerstdienst voor de kinderen (1) en de Jeugdwijding (2).

De stille binnengaan

Hoe verloopt de Zondagsdienst voor de kinderen en wat is de zin en de betekenis van deze kleine, mooie, geconcentreerde viering? Ongeacht hun religieuze achtergrond of die van hun ouders kunnen kinderen vanaf de eerste klas (groep drie) tot hun veertiende jaar deelnemen aan deze kinderdienst in de Christengemeenschap of – op een aantal vrije scholen en heilpädagogische instituten – aan de Kinderhandeling. In deze korte dienst, die ongeveer een kwartier duurt, staan zij voor het altaar. Ze horen over Gods geest, die in alles op aarde aanwezig is, en over de liefde die Christus aan de mensen leert.

De taal die in de kinderdienst klinkt is geen 'kindertaal', het is taal die de kinderen aanspreekt in hun hogere en tegelijk ook diepste wezen. In het regelmatig deelnemen aan de dienst worden de krachten van eerbied, verwondering, dankbaarheid en aandacht gevoed, zielekrachten die de basis vormen voor een vrij en eigen zelfstandig religieus leven in de volwassenheid.

Het is gezond dat kinderen veel bewegen, spelen en stoeien. Voor hun innerlijke gezondheid hebben ze echter ook rust en stilte nodig. In de kinderdienst kunnen de kinderen leren hoe innerlijk gevulde stilte kan ontstaan, waarin je tot jezelf kunt komen. De stilte is geen doel op zichzelf. Het is een naar binnen toe ademen, totdat de kinderen weer naar buiten gaan om te spelen en te rennen.

Met het ontsteken van de altaarkaarsen wordt de kerkruimte (op school: het lokaal) voorbereid door de twee ministranten (helpers), de priester en de overige volwassenen, die met hun aandacht de dienst mee dragen (op school:

door de leraren). Wanneer de kinderen de ruimte binnengaan, worden ze aan de drempel ontvangen door een ministrant, gekleed in een gewaad met de kleur van de betreffende feesttijd (op school: door een in leraar in donker pak of mantelpak). Wanneer de kinderen daar even stilstaan, komen ze niet alleen over de drempel de volgende ruimte binnen, maar maken ze ook een innerlijke drempelovergang. In de stille ruimte van de dienst mag ieder kind zijn wie het ten diepste is. Na afloop, wanneer de kinderen de ruimte weer hebben verlaten, sluiten de priester, de ministranten en de aanwezige volwassenen (op school: de leraren) de dienst af en de altaarkaarsen worden gedoofd.

Bidden

In de eerste zeven levensjaren hebben de kinderen door de feesten in het christelijke jaar zelf al iets van het goddelijke mogen ervaren. In het beeld van de lichtjes in de kerstboom konden ze beleven hoe in de heilige nacht, in het donker van de natuur, het hemelse licht opnieuw begint te stralen. In het beeld van het paasei mochten ze ervaren hoe met Pasen heel de natuur vervuld raakt van opstandingskracht, van waaruit nieuw leven mogelijk wordt. Door het vieren van de feesten zijn religieuze gebeurtenissen voor hen tot ervaringen geworden die sterker zijn dan welke abstracte uitleg ook.

Wellicht hebben de kinderen voor het eten of voor het slapen gaan een spreuk of een gebed gehoord of zelf gezegd of gezongen. Daarin horen ze hoe de wereld, de natuur en wijzelf als mensen doorleefd en doordrongen zijn van God. Zo kan in de kinderen het vertrouwen groeien in de geestelijke leiding van hun levenslot en wordt het vertrouwen gevoed, dat hemel en aarde onlosmakelijk bij elkaar horen. En zo wordt het de eigen engel van het kind mogelijk gemaakt om werkzaam te worden in zijn lot.

Thuis of alleen bidden is de ene kant van het religieuze leven. Een gebed krijgt een andere kracht wanneer het van tijd tot tijd samen gaat met het gebed van anderen. In de kinderdienst

'Kind met beschermengel', Pietro da Cortona (1656), National gallery of ancient art, Rome

beginnen de kinderen te leren hoe je je, ook buiten het eigen gezin, samen met andere mensen naar God toe kunt wenden.

Gods geest in de natuur - Christus

De kinderen die deelnemen aan de kinderdienst ontmoeten daar iets vertrouwds op een nieuwe manier. Ze zijn al verbonden met God geraakt, toen zij het goddelijke – meer of minder bewust – in de wereld om hen heen, in de natuur en in de mensen hebben waargenomen. In de kinderdienst doen zij deze ervaring vernieuwd op. Ze horen over de Godesgeest die in steen, plant en dier net zo zeer leeft en werkt als in de mensen.

Boven het altaar zien de kinderen een beeltenis van Christus, van het menselijke gezicht van de Godesgeest, waar de priester (op school:

de leraar) hen op wijst. Christus verschijnt in de kinderdienst niet alleen als de god die in al het leven in de wereld leeft en werkt. Hij verschijnt ook als de liefdevolle bemiddelaar tussen leven en sterven. Jonge kinderen, die vaak nog een vanzelfsprekende verbinding met de hemel hebben, hebben veelal een andere verhouding tot het sterven dan volwassenen. De dood is voor hen – wanneer het hun niet van buitenaf anders tegemoet is gedragen – eerder een overgang naar een vertrouwde wereld, waar ze voor hun geboorte waren. Sterven en opstaan, processen die de gehele natuur doordringen en dragen, worden in de kinderdienst aangesproken op een manier die bij kinderen past, als iets dat bij het leven hoort.

De leraar van de mensenliefde

Zonder liefde wordt het leven 'verlaten en leeg', zo klinkt het in de kinderdienst. Ieder kan dat zelf ervaren. Er wordt echter ook aangeduid hoe de liefde tussen mensen leven brengt in al het mensenwerk. Christus zelf is 'de leraar van de mensenliefde'. De kinderen horen hoe de kracht van Christus liefde is, liefde die werkzaam kan worden in al het menselijke samenleven.

De kinderen zijn niet alleen toehoorders en toeschouwers van deze korte viering, ze nemen er ook actief aan deel. Ze spreken samen met de priester (op school: de leraar) een gebed. In volledige aandacht voor wie het kind is, geeft de priester (op school: de leraar) ieder kind een hand en zegt dat de Godesgeest bij het kind zal zijn wanneer het hem zoekt. Dan antwoordt het kind: 'Ik wil hem zoeken'. De woorden van deze korte zin zijn een eenvoudige christelijke belijdenis. Niet in de betekenis van 'ik hoor ergens bij', maar in de zin van 'ik wil mij ontwikkelen en mijn eigen weg gaan, begeleid door het liefdelicht van Christus, een weg waarop de Godesgeest met mij is.' De verbondenheid met Christus is niet een passieve toestand, het is een weg, een zoektocht.

Het evangelie

In iedere kinderdienst horen de kinderen een ander gedeelte uit het evangelie over het leven en de werkzaamheid van Christus. Het verhaal, dat vaak voorafgaand aan de kinderdienst wordt verteld, vormt hier de bedding voor. Christus leert ons de aarde en de hemel te begrijpen. Aan mensen geeft hij kracht zich te verbinden met hun soms niet zo gemakkelijke lot. In deze 'engelboodschap' (want dat is de betekenis van het woord evangelie) horen de kinderen over God, die als mens naar de aarde is gekomen en die door de kracht van de liefde de aarde en de mensen wil helpen. Tot slot zingen de kinderen een lied. Met deze dienst begint voor hen de nieuwe week, waarin zij de wereld weer verder leren kennen.

Meer lezen:

- (1) Nooij, M. de, 'Op de plaats van de armoede – Over de Kerstdienst voor de kinderen', 'In beweging' Advent 2012, p14-17, de pdf is kosteloos te bestellen via inbeweging@christengemeenschap.nl.
- (2) Bos, W. 'Doopt, zondagsdienst voor de kinderen, jeugdwijding', € 14,50. Te bestellen via Uitgeverij Aan de Tijd, www.uitgeverijaandetijd.nl, tel. 0229-571956.

Onder de zon – Jongerenrubriek

Blasius

door IJsbrand Terpstra (penningmeester Bestuur van de Kampen)

Sommige dingen zijn zo vanzelfsprekend dat je er onbewust vanuit gaat dat ze nooit meer zullen veranderen. De sleutel van de grote schuur op ons kampterrein in Rogery in de Ardennen, 'De Blasius', hangt aan het haakje bij de boer, de post ligt tijdens de zomer dagelijks klaar op zijn vriezer en een oeroud groen trekkertje staat voor ons klaar om te gebruiken tijdens de op- en afbouw van het kamp. Maar die vanzelfsprekendheid maakte begin september plots plaats voor ongeloof en verdriet. De 76-jarige boer Blasius, op wiens terrein wij jaarlijks onze kampen organiseren, stierf na een dag hard werken in zijn slaap.

Rogery was zeker niet ons eerste kampterrein in de Ardennen. Voordat we zo'n twintig jaar geleden in contact kwamen met de biologi-

sche veehouder Blasius Neissen, vonden er bijvoorbeeld al kampen plaats in Aywaille, Bého en Theux. Soms verhuisden we omdat het terrein niet langer geschikt bleek, op andere momenten zorgden wijzigingen in wet- en regelgeving voor de noodzakelijke zoektocht naar een nieuw terrein. Maar met het grasveld net buiten Rogery, de prairie Saint-Martin, werd een kampterrein in gebruik genomen dat aan alle wensen bleef voldoen en waar we nog elk jaar dankbaar gebruik van maken.

Aan het werk in 'De Blasius', de schuur op het kampterrein in Rogery

Mensen helpen

Wie het terrein kent, weet dat het tussen de bossen ligt en herkent het grasland met in het midden een wat lager gelegen dal. In de hoek staat een grote schuur en sinds een paar jaar staat in het midden van het veld ook een aantal bomen. Die bomen zijn niet handig voor een grasland dat regelmatig moet worden gemaaid, maar zorgen wel voor de nodige schaduw tijdens de kampzomers. Dat ze er toch staan, laat dus meteen zien hoe het prioriteitenlijstje van de boer eruit zag. Gaten graven voor bouwwerken en een kale plek voor een groot kampvuur vormen ook geen probleem, zolang mens en machine er na de zomer maar geen last meer van hebben.

Het is een prachtig terrein. Maar dat is niet los te zien van het grote hart van boer Blasius, waarmee hij de kampen jaar in, jaar uit mogelijk heeft gemaakt. Tijdens een van zijn vele gesprekken met een staflid van de zomerkampen vertelde hij eens waarvoor hij op aarde was gekomen: om mensen te helpen. Zijn grasland aan ons ter beschikking stellen was dan ook wel het minste wat hij kon doen, altijd gevolgd door de vraag waarmee we nog meer geholpen zouden zijn. Dat aanbod ging gepaard met zijn warme openheid, van waaruit hij met een aantal (oud)stafleden tot het laatst een zeer persoonlijk contact heeft onderhouden.

Vanuit de onbaatzuchtigheid van boer Blasius konden we altijd gebruik maken van de enorme mogelijkheden die een boerenbedrijf te bieden heeft. We konden bijvoorbeeld met twintig kinderen op zijn hooizolder slapen, droogden er tenten als het de hele zomer geregend had en ook het lenen van een tractor was geen probleem. Sterker nog, hij leende ons zijn oudste (zeer goed onderhouden) bezit, dat hij zelf als tiener voor zijn verjaardag had gekregen. Hij drukte ons daarbij op het hart om elkaar daarop trekker te leren rijden: 'Daar is hij voor', was zijn credo. En als hij op een zonnige zondag zelf met de old timer wilde deelnemen aan een boeren trekkertocht, kwam hij hem op het kampterrein halen en bracht hem de volgende dag weer terug.

Stralend middelpunt

De afgelopen weken vroeg ik me af hoeveel vrienden en vriendinnen, hoeveel broertjes en zussen, hoeveel moeders en opa's ooit een brief hebben geschreven aan het adres van Blasius. Elke zomer werden er dagelijks stapels met kaartjes, brieven en pakketten 'p/a Blasius Neissen' afgeleverd bij zijn woning in het verderop gelegen dorp. Toen er afgelopen zomer als gevolg van een doordeweekse feestdag dagenlang geen post kwam, begreep Blasius direct hoe vervelend dat was voor

Blasius Neissen op bezoek bij het kinderkamp in Rogery

onze kampelingen en vroeg zich af hoe dat nou moest met al die post die pas op de dag na hun vertrek aan zou komen. Dat typeerde hem zo: een zeer betrokken gastheer.

Het is dan ook niet voor niets dat de sleutelbos van ons kampterrein toegang geeft tot *De Blasius*, de schuur in de hoek van het kampterrein waar de spullen door het jaar heen in worden opgeslagen. Die schuur werd bijna twintig jaar geleden eigenhandig gebouwd door de Rogery-stafleden van het eerste uur en draagt sindsdien de naam van de boer. Het is voor mij dan ook niet meer dan logisch dat je, om toegang te krijgen tot die schuur, eerst langs de boer moest om de sleutels te halen, die daar als vanzelfsprekend altijd aan het haakje hingen en waar ik ze jaren achtereen heb opgehaald en weggehangen.

Maar hoewel die sleutel daar vast zal blijven hangen en de post er ook de komende jaren zal worden bezorgd, laat boer Blasius een enorme leegte achter. Dat bleek eens te meer tijdens de uitvaart in de kleine gemeenschapskerk, waar honderden mensen hem een laatste eer bewezen. Alsof de 76-jarige boer nog zestien was en middenin het leven stond. Dat laatste deed hij dan ook nog met volle teugen. Als stralend middelpunt van uiteenlopende projecten maakte hij de wereld elke dag weer een stukje beter. Generaties kinderen, ouders en stafleden hebben daar vanaf ons kampterrein in Rogery iets van kunnen leren en zullen hem niet snel vergeten. Bedankt, Blasius!

Kersttijd

Het verhaal van een hedendaagse herder

door Judith Slokker (gemeente Alkmaar)

In het kerstverhaal maken de koningen een lange reis om het Koningskind in Bethlehem eer te bewijzen. Ook Jozef en Maria hebben een reis achter de rug, al is het voor hen een terugkeren naar de geboortegrond van hun voorouders. De herders echter horen bij Bethlehem en haar omgeving. Zij zijn daar thuis. Dit verbonden zijn met de eigen omgeving en er gehecht aan zijn, maakt een belangrijk deel uit van het herder zijn. Het geldt zowel voor de herder als voor zijn schapen.

In zijn boek *Het herdersleven*, laat herder-van-nu James Rebanks zien waaruit dit verbonden zijn bestaat. Hij is een moderne herder in het Lake District in Groot Brittannië. 'Soms denk ik dat ons gevoel hier thuis te horen alles te maken heeft met al het barre weer dat we hebben doorstaan – we horen hier thuis omdat de wind, regen, hagel,

sneeuw, modder en stormen ons niet van onze plaats kregen.'

Door het hoofd te bieden aan de elementen ontstaat het gevoel thuis te zijn. Het zijn ook de verhalen, waarin kennis en ervaring worden doorgegeven, die verbindend werken. Verhalen over wie dat muurtje tussen twee weilanden heeft gebouwd, over de generaties schapen en het landschap. Verhalen die verweven zijn met James' leven en zijn familie. Hij weet wie waar woont en wat ze op dit moment in het jaar aan het doen zijn.

Hard werken

James wordt geboren als enige kleinzoon van een herder. Zijn opa is een boerenzoon en begon voor zichzelf op een boerderij die hij pachtte. Toen hij de kans kreeg, kocht hij er een boerderij bij. Grootvader en vader zorgen samen voor de kuddes en de boerderijen en

James Rebanks bij zijn schapen

zodra James kan lopen gaat hij mee. Hij is erbij als er lammetjes geboren worden, als de schapen geschoren worden, hij is bij het hooien en bij het voorbereiden van de rammen en schapen voor een tentoonstelling of markt. Als hij negen jaar oud is verkoopt hij zijn eerste ram en krijgt er na gedegen onderhandelen een goede prijs voor. Hij heeft de ram verkocht aan een vrouwelijke herder van wie hij jaren later haar kudde overneemt.

Hij is een pienter kind dat van zijn moeder en de lerares op de basisschool plezier in lezen mee krijgt. Hij is ook de kroonprins op de boerderij en wil graag in grootvaders voetsporen treden. Vader en grootvader tillen niet zo zwaar aan school. Als James op de middelbare school zit, is hij zich voortdurend bewust van het werk dat hij thuis zinvol had kunnen doen als hij hier niet verplicht op school zat.

Tot zijn verrassing vertelt de lerares op de middelbare school over zijn omgeving. Maar het verontrust hem dat hij er niets van herkent: ze vertelt over een landschap dat aantrekkelijk is voor dichters en dagjesmensen maar niets over de mensen die er het harde werk doen,

waarmee hij en zijn klasgenoten vertrouwd zijn. James voelt aan dat het belangrijk is, dat dit harde werk wél gezien wordt. De teneur op school is echter dat de leerlingen meer van hun leven moeten maken dan hun ouders. De leerlingen verzetten zich: net als zijn klasgenoten heeft James al besloten dat school een uitweg biedt uit een leven waar hij juist graag in wil zijn. Instinctief voelen ze aan dat wie eruit gaat om te studeren, er nooit meer helemaal in komt.

Boeken

Voor de vorm slaagt hij voor een paar vakken, maar voor de meeste zakt hij. Hij is blij dat hij eindelijk van school mag. Wanneer hij kort daarna de eerste prijs wint met zijn tentoonstellingsram, is iedereen vergeten dat hij zijn eindexamen niet heeft gehaald.

Eindelijk kan hij nu herder zijn. Maar het blijkt niet het boerensprookje te zijn, met hem als kroonprins. Hij heeft steeds vaker ruzie met zijn vader over beslissingen die genomen moeten worden. Ze ervaren elkaar als concurrenten. Wanneer grootvader overlijdt, zijn er

te weinig middelen voor James om een bestaan op de boerderij op te kunnen bouwen. In de vijf jaar nadat hij van school ging, werkt hij op de boerderij, gaat met vrienden naar de pub en ontmoet hij zijn toekomstige echtgenote. Zij gelooft dat hij alles kan, als hij het wil. Op een dag pakt hij achteloos het boek *A Shepherd's Life* van de plank. Het was ooit van zijn grootvader aan moeders kant geweest. James verwacht niet veel van het boek. Maar hij vindt het prachtig. En hij beseft plotseling dat herders ook in een boek kunnen voorkomen. Vanaf dat moment is James boekengek. Zelfs uit de pub leent hij boeken, maar wel zonder dat zijn vrienden dat merken, natuurlijk.

Op een dag helpt hij, zoals hij vaker doet, zijn zusje met haar huiswerk. Zij vindt het grappig dat haar broer, die op school gezakt is, zoveel boeken leest en zoveel weet. Ze daagt hem uit om haar huiswerk voor geschiedenis te maken: een opstel. Met één vinger tikt hij het opstel die avond op haar tekstverwerker. Met een slecht humeur komt zijn zus een paar dagen later thuis: de leraar was vol lof ge-

weest: dit opstel was nog beter dan haar toch al hoge niveau. James mag haar huiswerk nooit meer maken. Maar hij weet nu wel, dat ook hij met lof zou kunnen slagen als hij dat wil.

De weg naar huis via Oxford

Als hij 21 is meldt hij zich aan voor volwassenen onderwijs. Omdat hij zonder diploma niet voldoet aan de toelatingseisen, spreekt hij met de docent een proefperiode af. Hij doet het er zo goed, dat de docent hem vraagt of hij weleens overwogen heeft naar Oxford te gaan. 'Vergeet het maar, ik heb een hekel aan studenten,' antwoordt hij. Toch is hij onthutst door de vraag. Blijkbaar ziet de leraar dat hij goed is in 'boekendingen'. Dat betekent dat hij misschien mogelijkheden heeft. En hij geniet ervan goed te zijn in iets dat niets met zijn familie of de boerderij, maar alleen met hemzelf te maken heeft.

Het was hem opgevallen dat de werkende mensen die in het dorp huizen kochten, meer geld leken te verdienen in een week dan hij in maanden. Hij besluit te zien of hij zou worden

Met de kudde op weg

aangenomen in Oxford. Als dat zou lukken, zou hij overwegen om echt te gaan. Het lukt. Zijn vader steunt hem in zijn besluit. James' stappen in een nieuwe richting hebben de lucht tussen hen geklaard.

Oxford is voor James een nieuwe wereld waar hij eerst de regels van moet uitvinden. Hij leeft er veel minder van de wisselende dagen en de seizoenen. Tussendoor reist hij naar huis om op de boerderij te helpen.

In Oxford wordt hij aangemoedigd zijn eigen visie en ervaringen trouw te zijn. Hij werkt hard om goed te maken, dat ze thuis op de boerderij zijn hulp moeten missen. In de zomer na zijn eerste studiejaar gaat hij werkervaring opdoen als corrector bij een tijdschrift in Londen. Het wordt een verbijsterende en bevreedende ervaring in een kantoor zonder uitzicht in een maniakale sfeer. James begrijpt voor het eerst waarom mensen hun toevlucht zoeken in het Lake District. 'Het was alsof de goden mij lieten zien hoe zwaar andere mensen het hebben, en wat ik had achtergelaten.' Hij besluit de volgende zomer weer thuis te zijn.

Herder en koning

De volgende zomer is de zomer van 2001, de zomer van de mond-en-klauwzeerepidemie. Hun lammeren en drachtige ooien moeten worden geruimd. De boerderij is leeg. Er is niets meer om 's morgens voor op te staan. Met vrienden en neven spuiten ze de hele boerderij met hogedrukreinigers schoon. In de maanden daarna zeggen zijn vader en moeder de pacht op van de oude boerderij. Vanuit hun nieuwe huis in de stad werken ze op de andere boerderij. James realiseert zich in deze tijd, dat de boerderij voor hem het begin en eind van alles is. Hij besluit Herdwick schapen te gaan fokken. Zijn vader richt zich op de Swaledale schapen.

Na Oxford keert hij terug naar het Lake District en voelt dat hij thuis is. Om echter als herder te kunnen werken, zijn ook andere inkomsten nodig. Hij werkt als freelancer voor het *Unesco World Heritage Centre* in Parijs en

helpt wereldwijd gastgemeenschappen ervoor te zorgen dat ze baat hebben bij toerisme. Dankzij de moderne media kan hij overal en op flexibele tijden werken, waardoor hij het kan combineren met de zorg voor de kudden.

Zijn eigen kinderen helpen mee lammeren op de wereld te zetten, ze hebben hun eigen schapen om iets over de ups en downs van het boerenbestaan te leren. De opeenvolging van generaties van kudden en mensen zet zich voort. 'We zijn allen onderdeel van iets blijvends, iets wat stevig, reëel en waar aanvoelt.'

Omdat hij als kind al begreep dat boeken belangrijk zijn voor onze beeldvorming en dat er boeken moesten komen over het herder-zijn, schrijft hij als volwassene een boek. Hij schrijft met liefde over het herdersleven. 'Er gaat niets boven het gevoel van vrijheid en ruimte wanneer je met de kudde en de honden op het gemeenschappelijke land werkt. (...) Mijn leven heeft een doel, een aardse logische betekenis.'

Deze moderne herder is eigenlijk een herder-koning: Rebanks maakte een lange reis ver van alles wat hem vertrouwd was, om thuis te kunnen komen bij zijn oorsprong. Hij kent zowel de boekenkennis als de kennis-van-het-leven zelf en kan ons daarover vertellen.

James Rebanks, 'Het Herdersleven', Uitg. Hollands Diep

Op naar de volgende eeuw

Op weg naar de honderdste geboortedag van de wereldwijde Christengemeenschap nodigt de redactie alle Nederlandse en Vlaamse gemeenten uit, om in de periode tot 16 september 2022 een korte bijdrage te schrijven over de stichtingsimpuls van de eigen gemeente en op welke wijze die impuls al dan niet in deze tijd nog werkzaam is. Ditmaal de gemeente Driebergen, gesticht op 5 oktober 1986.

Gemeenteopbouw is een doorlopend proces

door Hans Soesbergen (gemeente Driebergen)

In de zestiger jaren van de vorige eeuw waren mensen uit Driebergen aangewezen op de activiteiten in de kerk van de Christengemeenschap in Zeist. Het waren de oudere mensen in 'de Maretak' en later ook in 'Kraaybeek', beide in Driebergen, die aan de priesters in

Zeist verzochten om de mensenwijdingsdiensten in deze huizen te verzorgen.

Wat later in de tijd, we spreken van medio zeventiger jaren, is in Driebergen door ouders van jonge gezinnen een vrijeschool gesticht, waarbij zij aan de priesters in Zeist verzochten

Oogsten van het graan in de Pauluskerk te Driebergen

om regelmatig de zondagsdienst voor de kinderen en godsdienstlessen te verzorgen. In die periode ontstond, nauwelijks nog zichtbaar, een tweestromenimpuls om een eigen religieuze gemeente binnen de Christengemeenschap te vormen; een stroom uit de oudere generatie en een stroom uit de jonge generatie.

Ondanks het veelvuldig opbouwen en afbreken van het altaar, de huiskamerbijeenkomsten, de schoolklassen, de diverse commissies, de leeftijdgebonden uitdagingen van ouderen en de jonge gezinnen en de wisselende priesterbezetting bleef de gemeente in opbouw en bleef de wens leven om in Driebergen een eigen vaste plek te hebben met een eigen kerk. Die kwam er in 1990 en is er nu in 2019 nog steeds. Het kerkgebouw en de kosterswoning, monumentale bouw uit 1922, worden bij tijd en wijle gerenoveerd en onderhouden. Het onderhoud aan een gebouw is niet het enige waar aandacht aan geschonken moet worden. Het gemeenteleven en het sociale domein vragen ook om doorgaande be-

trokkenheid – wellicht is dit nog belangrijker. De generaties schuiven in tijd langzaam maar zeker op, de jongeren van toen zijn de ouderen van nu. Gelukkigerwijs vinden ook nu jonge mensen en jonge gezinnen de weg naar de kerk. Met de lastige en soms moeilijke pioniersfase van toen is het echter geen gelopen race, er zal op vele gebieden altijd gewerkt moeten worden aan de opbouw van de gemeente. Nieuwe en veranderende tijden dienen zich in sneltreinvaart aan. Wederom zullen de twee generatiestromen, oud en jong, gesteund door de priesterkring, samen voor verdere en toekomstige gemeenteopbouw moeten zorgen.

De gemeente Driebergen is dit jaar op 5 oktober 33 jaar geworden. Een bijzondere leeftijd. Wellicht een goed moment om te bezien waar de gemeente, met betrekking tot relevante gezichtspunten, staat tussen verleden en toekomst. Met aandacht voor elkaar en met de juiste wilsimpulsen voor de toekomst gaat dit lukken, daar vertrouw ik op.

Met de adem van de Kalevala, het oeroude epos van het Finse volk

Splinters van de Sampo

Een ontdekkingsstocht door de Kalevala

Lidwien van Geffen

Amsterdam, uitgeverij Cichorei / Eindhoven, uitgeverij Aunya 2019, 175p. € 17,-

Het bontgekleurde deksel

Lidwien van Geffen

Eindhoven, uitgeverij Aunya, 196p. € 56,46

door Myriam Driesens, geestelijke in de gemeente Antwerpen/Vlaanderen

In 'Splinters van de Sampo' neemt Lidwien van Geffen de lezer mee in een persoonlijke ontdekkingsstocht door de Kalevala, het Finse epos waarin geboorte en ontwikkeling van de aarde en de mensheid worden beschreven – of beter gezegd, bezongen – in voor ons wonderlijke beelden. Met de nadruk op persoonlijk. Het boek is in de ik-vorm geschreven en is het resultaat van een zich jarenlang intensief inleven in de rijke en ongewone beelden van het epos.

Voor wie de Kalevala al een beetje kent, is dit nieuwe boek van Lidwien van Geffen fascinerend. Ze slaagt erin om tegelijk een coherente samenvatting van het verhaal te geven en de voornaamste beelden toegankelijk te maken. Het leidt tot originele en verrassende vondsten. Een mooi voorbeeld is haar ontdekking dat het kleine koperen kereltje, dat, nadat hij een reus is geworden, erin slaagt om de woekerende eik te vellen, een beeld is voor de herfst.

Voor de grote verbanden in het verhaal gebruikt de auteur vooral het denkkader van de antroposofie. Wie niet vertrouwd is met dit gedachtegoed zal er vermoedelijk een kluit aan hebben, want soms probeert ze veel in betrekkelijk weinig woorden te zeggen. Wie zowel thuis is in de Kalevala als in de

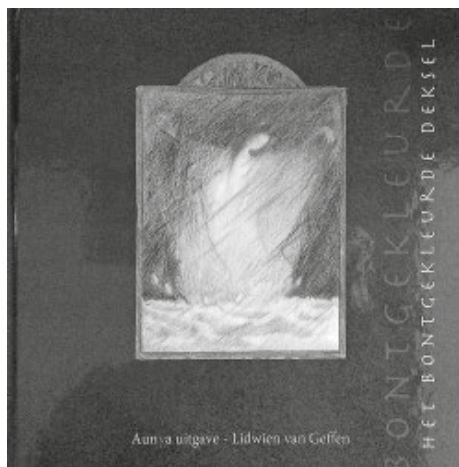

antroposofie zal hier en daar misschien vraagtekens plaatsen, bijvoorbeeld bij de duiding van de *sampo*, een graalachtig voorwerp en een centraal gegeven in het epos.

Een minpunt is de eindredactie van het boek, zowel inhoudelijk als vormelijk. Hier had uitgeverij Cichorei strenger mogen zijn. Je trekt als lezer de wenkbrauwen op als de auteur vermeldt niet te kunnen ingaan op de mededeling van Rudolf Steiner over het belang van het Finse epos voor de komende 2000 jaar, omdat ze de Duitse taal niet voldoende machtig is en er zelf inhoudelijk nog niet aan toe is. Toch maken deze kritische noten uiteindelijk niet zoveel uit, om de eenvoudige reden dat elke bladzijde geschreven is met de weldadige en verkwikkende adem van de Kalevala.

Al met al een aanrader.

Een geweldig geschenk voor een liefhebber van de Kalevala is 'Het bontgekleurde deksel'

(dat wat overgebleven is van de *sampo*), met prachtige tekeningen bij uitgekozen runen. De website van Aunya, <https://aunyahuisuitgave.jimdo.com>, de eigen huisuitgeverij van Lidwien van Geffen, vermeldt dat er bewust maar honderd exemplaren van worden gedrukt, 'om het bijzondere karakter ervan te onderstrepen'. Dit inderdaad bijzondere boek is zijn prijs meer dan waard. Op de website vind je trouwens na enig zoeken beide boeken onder 'kunstboeken'.

De onbewuste wereld van de wil

De genezende kracht van religie

Michaela Glöckler

Uitgeverij Paidos (2015), 76 p., € 11,00

door Robert de Klerk (gemeente Amsterdam)

Deze brochure met verzamelde voordrachten van de arts Michaela Glöckler, die zij presenteerde bij de opening van de Johanneskerke in Stuttgart-Möhringen in 1992, omvat naast het voorwoord drie hoofdstukken:

- Wat is de opgave van religie in opvoeding en geneeskunde;
- Hoe is de ontwikkeling naar zelfstandigheid te verenigen met gemeenschapsvorming;

- Integratie – de opgave van de kerk in onze tijd.

In het eerste hoofdstuk stelt de auteur de vraag waarom de mens religie nodig heeft, met name het jonge en schoolgaande kind. Wat is de betekenis van de religieuze opvoeding voor hoe het leven later wordt geleid en vorm krijgt?

In de verschillende godsdiensten – ook in het atheïsme – wordt religie gezien als het nauwgezet volgen van plichten. In onze materialistische tijd is een bewustwording nodig van het christelijke geloof vanuit de ontwikkeling van het 'ik'. In oude tijden was religie verbonden met geneeskunst en gezondheid. De cultuur werd geleid door ingewijde priesters en heersers, die van bovenaf de regels stelden. In ons tijdperk van de ontwikkeling van de bewustzijnsziel gaat het om een gezond makende levensstijl vanuit de vrije wil van het ik.

Fysiologisch ligt er nog iets anders aan het religieuze ten grondslag, wat dieper met het religieuze verbonden is dan de functies die dichter bij het bewustzijn staan. De mens is een denkend wezen, dat verbonden is met de zenuw-zintuigfuncties; we zijn ons groten-deels bewust van dit gebied. Ritmische functies (ademhaling, bloedsomloop) zijn verbonden met het gevoelsleven; dit gebied is minder bewust, maar kan zich ontplooiën in het kunstzinnige. Het wilsleven is bij de meeste mensen nog onbewust en is verbonden met de activiteit van de stofwisseling en van de ledematen. In een godsdiensttoefening wordt de wil aangesproken, godsdienst wordt gedaan, beoefend; de communie van brood en wijn wordt in het stofwisselingsproces opgenomen. Daarin is vergeving nodig van datgene wat anderen jou bewust of onbewust hebben aangedaan. Wie geen vrede sluit kan de vrede ook niet beleven.

Het is voor het opgroeiende kind van belang om zich met religie te verbinden. Dit opent de weg naar zelfopvoeding en morele ontwikkeling. Rudolf Steiner geeft aan dat het jonge kind zich lichamelijk religieus gedraagt:

overgave aan de omgeving, het voorbeeld nemen aan andere mensen, het opnemen van voedsel en het spel. Bij een volwassene heeft dit niet dezelfde intensiteit, ook al heeft ons denken het al lang begrepen en zijn onze gevoelens de ervaringen in het dagelijks leven nog aan het verwerken. Wij hebben de wil nodig om vol te houden; begrijpen en voelen is iets anders dan het werkelijk beheersen. Zo doen ook de evangeliën een appèl aan de wil, bij wie daar toegang toe zoekt. De godsdienstlessen en kinderdienst, zoals die in de Christengemeenschap worden aangeboden, zijn een hulp om een goed mens te worden. De onbewuste wereld van de wil wordt door de handelingen aan het altaar aangesproken. Tegenwoordig zijn wetenschap, kunst en religie van elkaar gescheiden. Deze scheiding is een noodzakelijk proces in de ontwikkeling van de mensheid. Het streven zou moeten zijn deze gebieden weer te verbinden vanuit de vrije wil van de mens, waarbij we zelf verantwoordelijkheid nemen voor onze daden en het religieuze leven verzorgen. Dan wordt religie tot een bij deze tijd passende helende kracht. Deze voordrachtenbundel is een belangrijk boek, dat materiaal aanreikt om studierend en meditatief mee bezig te zijn.

Werkmateriaal voor Leraren binnen het Vrijeschool
Basisonderwijs

Nummer 45c

Michaela Glückler

De genezende kracht van religie

Menskundige vragen omtrent religie i.v.m. opvoeding,
spirituele gemeenschapsvorming en cultus
(Met enkele teksten van Michael Bauer)

Uitgave Paidos in eigen beheer
Winter 2014/15